

5.

GRAMATIKA I (KORPUSNA) PRAGMATIKA

Gramatika i pragmatika istražuju pojavnosti koje se ne moraju ni u čemu preklapati, ali isto tako [postoji] vrlo velik broj raznolikih pojavnosti koje su relevantne i gramatički i pragmatički. S gramatičkoga stajališta to su one pojavnosti koje su izravnije povezane s govornim činom i/ili sa sudionicima govornoga čina odnosno s komunikacijom. (Pranjeković 2018: 20–21)

Ova cjelina knjige posvećena je gramatičkim kategorijama koje su izravno povezane s kontekstom jezične upotrebe – sa situacijom u kojoj se odvija komunikacijski čin te njegovim sudionicima (u nastavku takve kategorije skraćeno nazivamo *gramatičko-pragmatičkim kategorijama*). Cjelina je organizirana u dva poglavlja. U prvome poglavlju raspravlja se o odnosu gramatike i pragmatike te se pobliže prikazuju neke od najistaknutijih gramatičko-pragmatičkih kategorija u hrvatskome i srpskome književnome jeziku. Drugo poglavlje posvećeno je primjeni korpusnopragmatičke metode za potrebe proučavanja pragmatičkih obilježja i funkcija gramatičko-pragmatičkih pojavnosti.

5.1. O odnosu gramatičkih i pragmatičkih pojavnosti

Pragmatika se bavi odnosima jezika i konteksta, koji mogu biti gramatikalizirani, tj. kodirani u jezičnu strukturu iskaza (Levinson 1983: 9). S obzirom na njihova obilježja i funkcije takvi su odnosi predmetom različitih pragmatičkih područja poput deikse, govornih činova i presupozicije (ibid.). Iskaz može uključivati različite vrste pragmatičkih informacija koje se izražavaju gramatičkim i leksičko-gramatičkim sredstvima. Pogledajmo Primjer 40:

Primjer 40

- (a) Kolega, molim Vas, oprostite što kasnim.
- (b) Da nije padala kiša, došla bih na vrijeme.

U Primjeru 40a govornik se općom imenicom u vokativu (*kolega*) izravno obraća svojem sugovorniku (personalna deiksa). Nadalje, upotrebom lične zamjenice *Vi* i glagola u drugome licu množine govornik se referira na svojega sugovornika (personalna deiksa), kodirajući pritom informaciju o njihovu formalnome odnosu (persiranje, socijalna deiksa). Govornik persiranjem sugovorniku primjenjuje strategiju negativne uljudnosti. Upotrebom performativnoga glagola u prvome licu prezenta (*molim*) markira blagu ilokucijsku snagu direktivnoga iskaza, dok

upotrebom performativnoga glagola u imperativnoj formi (*oprostite*) izvršava govorni čin ispričavanja sugovorniku. U Primjeru 40b pogodbena rečenica okidač je presupozicije *padala je kiša*, dok je upotreba glagola u kondicionalu (*došla bih*) okidač presupozicije *nisam došla na vrijeme*. I u ovome je primjeru prisutan personalni deiktik – glagolom u prvome licu govornik se referira na samoga sebe. Iz navedenih je primjera razvidno da iskaz može sadržavati veliku količinu gramatikaliziranih pragmatičkih informacija, koje se iskazuju različitim gramatičkim i leksičko-gramatičkim sredstvima.

*

O odnosu gramatike i pragmatike kao lingvističkih disciplina u posljednjih su pola stoljeća vođene brojne teorijske rasprave. Danas ne postoji jedinstven stav o prirodi toga odnosa, prije svega zbog toga što se koncepti gramatike i pragmatike uvelike razlikuju među pojedinim lingvističkim teorijama. Prema Nemethu (2015: 14–22) tumačenja odnosa između gramatike i pragmatike načelno se mogu podijeliti u četiri kategorije: (1) tumačenje prema kojemu su gramatika i pragmatika međusobno isprepletene zbog toga što je jezik kao apstraktan sustav nerazdvojiv od jezične upotrebe i obratno; (2) tumačenje prema kojemu pragmatika nema status jedne od temeljnih lingvističkih disciplina, već je riječ o posebnome (funkcionalističkome) pristupu svim aspektima jezika, pa tako i gramatici; (3) tumačenje prema kojemu je pragmatika jedna od komponenata gramatike; (4) tumačenje prema kojemu su gramatika i pragmatika zasebne temeljne lingvističke discipline. Neovisno o različitim viđenjima ovoga odnosa, neupitna je povezanost gramatičkih i pragmatičkih informacija u iskazu (ibid.).

Shodno Pranjkoviću (2013) većina gramatičkih (kategorijalnih) pojavnosti vezana je uz komunikacijski čin jer „jezici u pravilu kategoriziraju one pojmove koji su komunikacijski relevantni” (Matasović 2005: 78 prema Pranjković 2013: 9):

[...] mnoge [su] gramatičke kategorije, i uopće gramatički relevantne pojavnosti, u manje ili više izravnoj vezi s govornim činom, od kategorije lica kojom se zapravo gramatikaliziraju sudionici govornoga čina, kategorija vremena i prostora, koje u jezicima u pravilu predstavljaju univerzalije i koje se na više načina i na više razina gramatikaliziraju baš zato što se svaki govorni čin mora odvijati na nekom prostoru i u neko vrijeme, preko kategorije modalnosti kojom se uspostavlja odnos između onoga o čemu se priopćuje i stvarnosti, odnosno između onoga o čemu se priopćuje i sudionika govornoga čina, do pojedinih vrsta riječi kojima su komunikacijske službe u prvom planu. (Pranjković 2013: 24–25)

Istraživanja funkcionalnih i historijskih lingvisti pokazala su da, razvojno gledano, pragmatičke inferencije često postaju gramatičkim konvencijama uslijed procesa gramatikalizacije i semantizacije (Ariel 2008: 2). Budući da se gramatičke pojavnosti ne mogu potpuno „izolirati“ od pragmatičkoga utjecaja, njihov se opis „ne može kvalitetno provesti ako [gramatičar] u obzir ne uzme i čimbenike koji se bez sumnje nalaze u samoj strukturi jezičnoga sustava i čimbenike uvjetovane komunikacijskim procesima“ (Palašić 2018: 17). Štoviše, u nekim je slučajevima njihov opis nemoguć ako se u obzir ne uzmu njihovi pragmatički aspekti (ibid.). Iz toga razloga opisi takvih gramatičkih pojavnosti u suvremenim hrvatskim i srpskim gramatikama – u manjoj ili većoj mjeri – uključuju određene pragmatičke informacije, iako je predmet njihova opisa jezik kao apstraktan sustav, a ne jezik u upotrebi.

U nastavku ovoga poglavlja slijedi pregled najistaknutijih pragmatičko-gramatičkih kategorija u hrvatskome i srpskome književnome jeziku. Njihov je prikaz organiziran u potpoglavlja s obzirom na jezgrena pragmatička područja za koja su najuže vezane: (1) referencijalnost i kategorija (ne)određenosti; (2) gramatički i leksičko-gramatički deiktici; (3) tip/modus rečenice i ilokucija govornih činova; (4) gramatički i leksičko-gramatički markeri modalnosti; (5) usmjerenost na sugovornika: kategorijalni kompleks apelativnosti; (6) nepromjenjive riječi u svjetlu konverzacijske analize; (7) implicitna značenja i gramatičke pojavnosti; (8) gramatičke pojavnosti u službi strategija uljudnosti. Prikaz koji slijedi nije zamišljen kao konačan popis svih gramatičko-pragmatičkih pojavnosti u hrvatskome i srpskome književnome jeziku, već kao prikaz njihovih najistaknutijih primjera.¹⁰¹

5.1.1. Referencijalnost i kategorija (ne)određenosti¹⁰²

Kao što smo već utvrdili u prvoj cjelini knjige (Poglavlje 1.3.1.1), imenski izrazi mogu biti u referencijalnoj i nereferecijalnoj upotrebi. Kategorija (ne)određenosti, koja je u nekim jezicima gramatikalizirana, izravno je povezana s obilježjima referencijalnosti imenskih izraza.¹⁰³ Status (ne)određenosti imenskoga izraza ovisi prvenstveno o govornikovu i sugovornikovu odnosu prema njegovu referentu. U jezicima u kojima je morfologizirana ova se semantičko-pragmatička kategorija izražava posredstvom člana (*primarna određenost*). (Ne)određenost imenskih izraza može se izražavati i drugim gramatičkim i leksičko-gramatičkim sredstvima kojima to nije primarna

¹⁰¹ U studijama posvećenim odnosu gramatike i pragmatike Pranjković (2013, 2018) izdvaja nešto opsežniji popis gramatičkih pojavnosti koje su u hrvatskome jeziku povezane s komunikacijskim činom. Među njima autor primjerice izdvaja pojedine vrste riječi (zamjenice, uzvici, čestice, prilozi), kategoriju lica, glagolska vremena i načine, pojedine padeže i dr.

¹⁰² Ovo poglavlje zasniva se na opisu kategorije (ne)određenosti u monografiji Karlić (2017).

¹⁰³ O obilježjima referencijalnosti (specificiranost, poznatost, jedinstvenost, inkluzivnost, lokatabilnost i dr.) v. više u Poglavlju 1.3.1.1 te u Karlić (2017).

funkcija (npr. pojedinim padežnim oblicima, zamjenicama i kvantifikatorima – *sekundarna određenost*). Upotrebom određenoga ili neodređenoga imenskoga izraza govornik kodira informaciju o tome je li slušatelj u mogućnosti identificirati označeni referent (ako je imenski izraz u referencijalnoj upotrebi).

Primjer 41

- (a) U našem je dvorištu (**neki**) **velik pas**. / There is **a big dog** in our yard.
(b) U našem je dvorištu (**onaj**) **veliki pas**. / There is **the big dog** in our yard.

U Primjeru 41a upotrebom markera neodređenosti (neodređena zamjenica i neodređeni pridjev¹⁰⁴ / neodređeni član) govornik eksplicitno signalizira slušatelju da se referent imenice *pas* prvi puta uvodi u diskurs, tj. da slušatelju identitet referenta nije neposredno ili posredno poznat. U Primjeru 41b situacija je obratna – upotrebom markera određenosti (pokazna zamjenica i određeni pridjev / određeni član) govornik eksplicitno signalizira da je referent imenice *pas* neposredno ili posredno poznat slušatelju (situacijski ili iz prethodnoga diskursa) te da ga stoga može identificirati. Prilikom odabira prikladnoga markera (ne)određenosti govornik se oslanja na vlastite pretpostavke o slušateljevu spoznajnome obzoru te na zajedničko znanje i iskustvo koje dijele.

Kategorija (ne)određenosti nije morfologizirana u svim jezicima. Većina jezika svijeta ne posjeduje član kao primarni marker (ne)određenosti, stoga se u njima (ne)poznatost referenta po potrebi označava sekundarnim markerima (npr. neodređenom, odnosno pokaznom zamjenicom kao u Primjeru 41). Neki imenski izrazi inherentno su određeni (npr. vlastita imena i personalni deiktici) ili neodređeni (npr. imenske neodređene i odrične zamjenice). Shodno zaključcima proizašlim iz analize načina i sredstava izražavanja kategorije (ne)određenosti u hrvatskome i srpskome književnome jeziku (Karlić 2017), glavni sekundarni markeri određenosti pridjevske su pokazne i opće zamjenice, dok su glavni sekundarni markeri neodređenosti pridjevske i odrične zamjenice, leksem *jedan* u funkciji neodređenoga člana te nekolicina drugih leksičkih markera. Kategorija (ne)određenosti u nekim je slučajevima izravno povezana s kategorijom padeža, pa su tako imenski izrazi u vokativu određeni, dok upotreba imenice u partitivnome genitivu podrazumijeva njezinu neodređenost. Kada je riječ o primarnoj (ne)određenosti, u tradicionalnim gramatičkim opisima hrvatskoga i srpskoga jezika određeni i neodređeni pridjevi smatraju se primarnim markerima ove kategorije. Međutim, u recentnijim se istraživanjima takvo tumačenje dovodi u pitanje zbog njihove nedosljedne distribucije s obzirom na status (ne)određenosti imenskoga izraza (ibid. 164–165). Jedan od glavnih ciljeva korpusnopragmatičke analize pragmatičkih obilježja i funkcija

¹⁰⁴ Prema tradicionalnim tumačenjima pridjevi određenoga i neodređenoga vida primarni su markeri (ne)određenosti u hrvatskome i srpskome jeziku (usp. Cjelina 6).

određenih i neodređenih pridjeva prikazane u Cjelini 6 ove knjige rasvjetljavanje je toga pitanja.

S obzirom na to da su obilježja (ne)određenosti imenskih izraza izravno povezana s instancijama govornika i sugovornika, njihovim zajedničkim znanjem te okolnostima u kojima se odvija komunikacijski čin, riječ je o kategoriji kojoj valja pristupiti iz pragmatičke perspektive.

5.1.2. Gramatički i leksičko-gramatički deiktici¹⁰⁵

U prvoj cjelini knjige (Poglavlje 1.3.1.2) definirali smo deiksu kao najizravniji vid kodiranja kontekstualnih informacija u strukturu iskaza. U ovome poglavlju slijedi prikaz gramatičkih i leksičko-gramatičkih pojavnosti u hrvatskome i srpskome književnome jeziku koje su po svojoj prirodi deiktične.

Personalna deiksa izravno je povezana s gramatičkom kategorijom lica, koju posjeduju neke zamjenice i lični glagolski oblici (glagolska vremena i načini). Lične zamjenice *ja* (prvo lice jednine) i *ti/Vi* (drugo lice jednine) najistaknutiji su personalni deiktici jer njima govornik izravno upućuje na aktivne sudionike komunikacijskoga čina – na sebe kao govornika ili na svojega sugovornika. Lične zamjenice u prvome i drugome licu množine (*mi, vi*) također su personalni deiktici – na više ili manje izravan način. Naime, dok se inkluzivno *mi* odnosi na govornika i sugovornika, ekskluzivno *mi* odnosi se na grupu osoba koja uključuje govornika, ali ne i sugovornika. Lična zamjenica *vi* upućuje na grupu osoba koja uključuje sugovornika. Ličnim zamjenicama u trećemu licu upućuje se na jednu ili više osoba koje nisu aktivni sudionici komunikacijskoga čina, odnosno identitet njihova referenta nije određen ulogama govornika ili sugovornika. Uz lične zamjenice u prvome i drugome licu personalni deiktici također su i posvojne zamjenice jer se njima upućuje na posesora koji je u ulozi govornika, odnosno sugovornika. S obzirom na to da se „u gramatičkome morfemu glagolskih oblika koji se sprežu nalaze lične zamjenice svojim sadržajem (*piš-e-m : ja* = 'prvo lice jednine', *piš-e-š : ti* = 'drugo lice jednine' [itd.]”, glagolski su oblici personalni deiktici jednako kao i njima pripadajuće lične zamjenice (Silić i Pranjković 2007: 122). Opće imenice (imenička sredstva adresiranja) u vokativu također su personalni deiktici jer je njihov referent osoba u ulozi slušatelja/sugovornika kojemu se govornik obraća. Personalni deiktici ujedno mogu biti i socijalni deiktici ako se njihovom upotrebom u iskaz kodira informacija o odnosu između govornika i sugovornika s obzirom na njihovu dobnu pripadnost, nadređen/podređen socijalni položaj, ne/formalnost situacije u kojoj se odvija

¹⁰⁵ Ovo poglavlje sadržava prerađene segmente rada Karlić i Bago (2020).

komunikacijski čin i sl. U slavenskim jezicima u toj su funkciji lične zamjenice *ti/Vi* i njima odgovarajući glagolski oblici u drugome licu jednine, odnosno množine.

„Pravi” vremenski deiktici vremenski su prilozi čije se puno značenje uspostavlja u kontekstu iskaza, tj. s obzirom na trenutak u kojemu ga govornik iznosi (npr. *sada, danas, jutros* itd.). Ako su modificirani/determinirani deiktičnim izrazom, i izvorno nedeiktični izrazi (npr. imenica *godina*) mogu biti u funkciji „nepravih” vremenskih deiktika (npr. *ova godina*). U slučajevima kada govornik izborom glagolskoga vremena u iskaz kodira informaciju o odnosu između vremena vršenja radnje iskazane predikatom i trenutka iznošenja iskaza, riječ je o deiktičnoj upotrebi ove gramatičke kategorije. Tako u Primjeru 42a govornik B upotrebom glagola u indikativnome prezentu kodira informaciju da radnju odmaranja vrši u trenutku iznošenja iskaza. Upotrebom istoga glagola u indikativnome perfektu i futuru prvome u Primjerima 42b i 42c kodira informaciju da je radnju odmaranja vršio prije, odnosno da će je vršiti poslije iznošenja iskaza.

Primjer 42

- (a) A: Što radiš? / B: Odmaram se.
- (b) A: Što si radio sinoć? / B: Odmarao sam se.
- (c) B: Što ćeš raditi večeras? / B: Odmarat ću se.

„Pravi” mjesni deiktici mjesni su prilozi čije se puno značenje uspostavlja s obzirom na prostorne koordinate iznošenja iskaza – prije svega s obzirom na govornikovu poziciju (npr. *tu, ovdje, lijevo, dolje*). Mjesni su deiktici i pokazne zamjenice (npr. *taj, ovaj, onaj*) te prezentativi (*eto, evo, eno*), kojima se kodira proksimalnost ili distalnost referenta u odnosu na lokaciju sudionika komunikacijskoga čina. Ako su modificirani/determinirani deiktičnim izrazom, i izvorno nedeiktični izrazi (npr. imenica *strana*) mogu biti u funkciji „nepravih” mjesnih deiktika (npr. *ova strana*). Osim toga, izborom pojedinih glagola kretanja (npr. *doći-otići*) govornik može kodirati informaciju o vlastitoj lokaciji i smjeru kretanja. Neki mjesni i vremenski deiktici mogu vršiti funkciju diskursnih deiktika (npr. prilozi *sada* i *ovdje*). Pojedini diskursni markeri (npr. nadrečenični konektori poput *dakle* i *međutim*) također se smatraju vrstom diskursnih deiktika jer se njima kodira informacija o tome u kakvu je odnosu dani iskaz s drugim sastavnicama diskursa (Levinson 1983: 88).

5.1.3. Tip/modus rečenice i ilokucija govornih činova

U prvoj cjelini knjige (Poglavlje 1.3.3) predstavili smo temeljna obilježja govornih činova te njihovu klasifikaciju s obzirom na govornikovu komunikacijsku namjeru (ilokucijska svrha) i vrstu čina koji izvršava (ilokucijska snaga). Ilokucijska snaga

govornoga čina može biti iskazana na eksplicitan ili implicitan način. S obzirom na taj kriterij govorni se činovi dijele na direktne i indirektne. Govorni je čin direktan u slučajevima kada je njegova ilokucijska snaga podudarna s tipom i modusom rečenice od koje se sastoji i/ili kada je iskazana posredstvom odgovarajućega performativnoga glagola. Drugim riječima, ilokucijska snaga govornoga čina može biti izravno povezana s gramatičkom strukturom rečenice od koje se sastoji. Veza između tipa rečenice povezana je s ilokucijskom snagom govornoga čina posredstvom semantičke kategorije rečeničnoga modusa, koji se sastoji od formalnoga aspekta rečenice (strukturna obilježja rečenice) i funkcionalnoga aspekta, tj. *priopćajne svrhe* rečenice (potencijalne funkcije koje rečenica može vršiti u sklopu govornoga čina) (Palašić 2015: 24). Svaka rečenica ima priopćajnu svrhu:

Svaka rečenica mora sadržavati obavijest o tome želi li govornik sugovornika o čemu obavijestiti, dobiti od njega kakvu obavijest ili sudionika govornoga čina potaknuti, motivirati na govorni ili kakav drugi čin, izraziti svoj odnos (npr. emocionalni) prema onome o čemu se priopćuje, reagirati na kakvu dobivenu obavijest ili sl. [...] S obzirom na priopćajnu svrhu sve se rečenice mogu podijeliti na izjavne (deklarativne), upitne (interogativne) i usklične (eksklamativne). (Silić i Pranjković 2007: 281)

Na razini iskaza, pragmatički pojmovi analogni priopćajnoj svrsi rečenice jesu ilokucija i perlokucija (Palašić 2018: 19), a odnose se na vrstu i učinak govornoga čina koji govornik izvršava. Iako ilokucija govornoga čina može proizlaziti, tj. biti eksplicitno iskazana određenim tipom rečenice i njezinim modusom (npr. imperativna rečenica → govorni čin zapovijedanja), odnos među njima načelno nije jednoznačan jer:

[...] rečenični modus (koji je dakle spoj formalnoga i funkcionalnog aspekta) može odgovarati većem broju različitih ilokucija, a pojedini ilokucijski tip (govorni čin određene ilokucijske snage) može se realizirati putem različitih tipova rečenica, odnosno različitih rečeničnih modusa. (Palašić 2015: 33)

Drugim riječima, govornik ima na raspolaganju različita jezična sredstva kojima može ostvariti govorni čin. Pojedine vrste govornih činova nisu vezane isključivo uz jedan rečenični tip i modus, iako se „[...] svakom rečeničnom modusu pripisuje određena primarna funkcija (ilokucija), npr. imperativnom se modusu obično primarno pripisuje ilokucijska snaga naređivanja ili zahtijevanja, no [...] u komunikaciji taj modus može ispunjavati različite ilokucijske svrhe” (ibid.).

Uzmimo kao primjer govorni čin iznošenja molbe. U Primjeru 43a govornik je iznosi upotrebom imperativne usklične rečenice, u Primjeru 43b isto to čini izjavnom rečenicom, a u Primjeru 43c upitnom rečenicom.

Primjer 43

- (a) Dodaj mi vode (molim te)!
- (b) Molim te da mi dodaš vode.
- (c) Hoćeš li mi (molim te) dodati vode?

Iako u pojedinim primjerima govornik izvršava govorni čin posredstvom usklične, izjavne odnosno upitne rečenice, u sva tri slučaja ostvaruje istu ilokuciju. S druge strane, pak, iznošenjem iskaza koji se sastoji od imperativne usklične rečenice mogu se ostvariti druge vrste ilokucije – npr. zapovijed, zahtjev, savjet, poticaj i dr. U Primjeru 43a ilokucijska snaga imperativnoga iskaza (kojemu se primarno pripisuje ilokucija zapovijedi ili zahtjeva) modificirana je performativnim glagolom *moliti* u prvom licu jednine. Takav efekt ublažavanja ilokucije može se postići i drugim verbalnim i/ili neverbalnim sredstvima (npr. odgovarajućom intonacijom).

Dok rečenice kao apstraktna jezična jedinica imaju potpuno gramatičko ustrojstvo (jer njihovo značenje potpuno proizlazi iz njega), to nije slučaj s iskazima. Naime, dijelovi gramatičkoga ustrojstva iskaza mogu biti sadržani u ko(n)tekstu njihova iznošenja (Silić i Pranjković 2007: 278), stoga se govorni čin može uspješno ostvariti iako njegov propozicijski sadržaj i ilokucijska snaga nisu eksplicitno iskazani (npr. *Vode!*).

Izbor tipa i modusa rečenice ovisi o govornikovo komunikacijskoj namjeri, tj. ilokucijskoj svrsi govornoga čina koji nastoji izvršiti, govornikovu raspoloženju, stavu o iskazanome sadržaju, odnosu sa sugovornikom te situaciji u kojoj se odvija komunikacijski čin. Odnosom gramatičkoga ustrojstva rečenice i ilokucije govornoga čina bave se korpusnopragmatičke analize prikazane u Cjelinama 7 i 8 ove knjige.

5.1.4. Gramatički i leksičko-gramatički markeri modalnosti

Semantičko-pragmatička kategorija modalnosti sastavni je dio sadržaja svake rečenice/iskaza. To je kvalifikacija koju govornik „daje o svom iskazu i/ili o situaciji koja je njime označena” (Piper et al. 2005: 236). Modalnost se u pravilu definira kao „trostruk odnos između kazivača [govornika] (njegove intencije), sadržaja iskaza (iskaz kao jedinica govora na jezičnom planu odgovara rečenici) i zbilje (obuhvaćene sadržajem iskaza)” (Sesar 2011: 204). Pragmatički aspekt modalnosti očituje se u izravnoj povezanosti s komunikacijskim činom – bilo da je riječ o govornikovu odnosu prema sadržaju rečenice/iskaza bilo da je riječ o odnosu glagolske radnje prema izvanjezičnoj stvarnosti (Badurina 2020: 47). Modalna značenja u rečenici/iskazu iskazuju se različitim jezičnim sredstvima, koja su se u jeziku razvila kao rezultat komunikacijskih potreba govornikā:

[...] najopćenitije rečeno, govornik u trenutku prenošenja poruke mora moći iskazati različita mišljenja i stavove o sadržaju iskaza, odnosno o propoziciji (ili, drugim riječima, porukom se ne prenosi samo određen propozicijski sadržaj nego i govornikovo mišljenje, raspoloženje, stav o tom sadržaju). Takva se, modalna značenja mogu ostvarivati na različite načine, različitim jezičnim sredstvima, pa tako i modalnim glagolima, modalnim riječima i izrazima, modalnim surečenicama/klauzama itd. (Badurina 2020: 51)

Shodno Piperu et al. (2005: 636) gramatička jezgra modalnosti glagolska je kategorija načina, no osim gramatičkim oblicima modalnost se izražava i slabije gramatikaliziranim i leksičkim sredstvima. Modalnost se dijeli na različite podvrste s obzirom na tip odnosa koji se ostvaruje između govornika i propozicijskoga sadržaja iskaza (subjektivna modalnost), odnosno propozicijskoga sadržaja iskaza i izvanjezične stvarnosti (objektivna modalnost). Piper et al. (ibid.) izdvajaju podvrste objektivne modalnosti: (a) modalnost realnosti/irealnosti – kvalifikacija propozicijskoga sadržaja iskaza kao stvarnoga, mogućega, nužnoga, hipotetskoga i dr.; (b) deontička modalnost – kvalifikacija propozicijskoga sadržaja iskaza kao nečega potrebnoga, obaveznoga, neizbježnoga i sl.; (c) optativna modalnost – iskazivanje govornikove želje (Primjer 44).

Primjer 44

- (a) Ti spavaš. (modalnost realnosti)
Spavaj! / Ti bi spavao. / Trebaš spavati. (modalnost irealnosti)
- (b) Možeš/hoćeš/trebaš/moraš spavati. (deontička modalnost)
- (c) Želim ti da se naspavaš. (optativna modalnost)

Nadalje, autori izdvajaju pet podvrsta subjektivne modalnosti: (a) epistemička modalnost – kvalifikacija uvjerenosti govornika u istinitost propozicijskoga sadržaja iskaza; (b) imperceptivna modalnost – kvalifikacija propozicijskoga sadržaja iskaza kao posredno posvjedočene informacije; (c) metajezična modalnost – govornikova ocjena razumljivosti iskaza i njegovo preciziranje; (d) aksiološka modalnost – govornikova kvalifikacija propozicijskoga sadržaja iskaza kao pozitivnoga ili negativnoga, tj. poželjnoga ili nepoželjnoga; (e) ekspresivna modalnost – govornikov emotivni odnos prema iskazanomu propozicijskomu sadržaju iskaza (Primjer 45).

Primjer 45

- (a) **Vjerojatno** spava. / **Bit će** da spava. (epistemička modalnost)
- (b) On, **navodno**, spava. / On, **kažu**, spava. (imperceptivna modalnost)
- (c) On pati od insomnije, **tj. ne može spavati**. (metajezična modalnost)
- (d) On, **nažalost**, ne može spavati. (aksiološka modalnost)
- (e) **Jao**, on opet ne može spavati. (ekspresivna modalnost)

Navedeni primjeri iskaza, u kojima se ostvaruju diferencirana modalna značenja, svjedoče o raznolikosti jezičnih sredstava posredstvom kojih se u rečenici/iskazu uspostavlja modalnost – od glagolskih načina i vremena, preko modalnih glagola do modalnih čestica i uzvika. Modalne mogu biti i gramatičke kategorije vezane uz imenske riječi poput primjerice padeža. Iz pragmatičke je perspektive posebno zanimljiv pragmatički (etički) dativ, kojim se iskazuje govornikov odnos prema sugovorniku:

Pragmatičkim dativom može se nazvati onaj besprijedložni dativ čija je upotreba u rečenici izazvana potrebom da se u nju iz različitih razloga izvana uključe učesnici u govornome činu (govornik i/ili sugovornik), koji u normalnim okolnostima ostaju neuključeni, kako bi bili predstavljeni pogođenima onim što se tom rečenicom iznosi. (Palić 2006: 73)

Pragmatički dativ nije sintaktički povezan ni sa jednom rečeničnom sastavnicom, a u referencijalnoj je vezi s instancijama govornika ili sugovornika koje su tipično označene ličnim zamjenicama prvoga, odnosno drugoga lica, najčešće u jednini (ibid. 74). Postoje različite vrste pragmatičkoga dativa, a Palić (ibid.) ih određuje s obzirom na dativni referent (*pragmatički dativ govornika* i *pragmatički dativ sugovornika*) te s obzirom na njegovu funkciju u iskazu (*uljudni pragmatički dativ* i *neuljudni pragmatički dativ*). Pragmatičkim dativom govornika/sugovornika govornik na eksplicitan način uvodi sebe, odnosno svojega sugovornika u iskaz. Dok uljudnim pragmatičkim dativom govornik iskazuje prisnost i naklonost prema sugovorniku ili nekoj drugoj osobi (Primjeri 46a–c), neuljudnim pragmatičkim dativom govornika iskazuje svoju moć nad sugovornikom odnoseći se prema njemu podcjenjivački (Primjer 46d).

Primjer 46

- (a) Kako si **mi**? / Kako **mi** je ona?
- (b) I ti si **mi** neki prijatelj.
- (c) Nisam **ti** dobro.
- (d) Nije **ti** to baš tako.

5.1.5. Usmjerenost na sugovornika: kategorijalni kompleks apelativnosti

U prvoj cjelini knjige (Poglavlje 1.3.4) ukazali smo na parnu organizaciju sekvencija u sklopu konverzacijskoga čina. U razgovoru se sudionici konverzacije međusobno izmjenjuju u ulogama govornika i slušatelja, obraćaju se jedno drugome te su općenito usmjereni jedno na drugo. Iz toga su razloga tzv. kategorije drugoga lica izravno povezane s organizacijom konverzacijskoga čina. Te kategorije pripadaju *kategorijalnome kompleksu apelativnosti*, koji Piper et al. (2005: 649) definiraju kao

složen sustav jezičnih sredstava kojima govornik skreće sugovornikovu pažnju na sebe i pokušava utjecati na njegovo verbalno ili neverbalno ponašanje. Taj sustav prvenstveno uključuje kategorije vokativnosti, imperativnosti i interogativnosti, a obuhvaća i neke uzvike i čestice te lične zamjenice prvoga i drugoga lica:

Termin *apelativnost* ističe jednu važnu stranu tog kategorijalnog kompleksa: skretanje sagovornikove pažnje na govorno lice, na njegovu govornu ili neku drugu aktivnost (npr. vokativnim sredstvima govornik se i imenuje), na potrebu govornog lica da bude o nečemu informisan (interogativnost), na njegovu želju i volju da sagovornik nešto uradi ili ne uradi (imperativnost/prohibitivnost). [...] Elementaran oblik apelativnosti predstavlja uzvik za skretanje pažnje (*hej*). Drugi oblici apelativnosti imaju uz to, osnovno značenje, i različita drugačija značenja i funkcije. (ibid.)

*

Vokativnost je semantičko-pragmatička kategorija čiji je gramatički oblik vokativni izraz koji se u slavenskim jezicima izražava ili se u prošlosti izražavao imenskim riječima u vokativnoj formi (Karlič i Cvitković 2016: 228). Imenskim izrazom u vokativu govornik oslovljava svojega sugovornika vlastitim imenom ili kakvom drugom imenskom riječju u deiktičkoj upotrebi (npr. općom imenicom ili ličnom zamjenicom). Kada je vokativni imenski izraz upotrijebljen u funkciji izražavanja *stvarne apelativnosti* (obraćanje, dozivanje sugovornika, skretanje sugovornikove pažnje i provjeravanje kvalitete komunikacijskoga kanala), njegov je referent sugovornik kojemu je upućen iskaz (npr. *gospodine, prijatelju*). Kada je vokativni imenski izraz u funkciji izražavanja *prividne apelativnosti*, tj. prividne usmjerenosti adresatu (npr. *majko mila*), on nije deiktičan i njime se ne upućuje na sugovornika. U takvim je slučajevima funkcija vokativnoga imenskoga izraza ekspresivna (npr. izražavanje govornikove zabrinutosti, nevjerice, čuđenja i sl.) (ibid.). Vokativnost, dakle, uključuje višestruke pragmatske aspekte (apelativnost, deiktičnost, potencijalna ekspresivnost). U sklopu konverzacijskoga čina, vokativni imenski izraz može poslužiti kao signal za prepuštanje ili preuzimanje riječi, a izbor odgovarajućega sredstva adresiranja (ime, prezime, titula i sl.) uvjetovano je načelima uljudnosti.

*

Kategorijalnomu kompleksu apelativnosti pripada i kategorija imperativnosti, koja je kao eksplicitno sredstvo izražavanja direktivnosti izravno vezana uz performativni govorni čin.

Imperativnost je semantičko-pragmatička kategorija koja podrazumijeva sva značenja i oblike poticanja sugovornika na obavljanje neke radnje ili podnošenje nekog stanja. [...] U uobičajenim uvjetima komunikacije imperativnost podrazumijeva sudjelovanje dvaju živih i svjesnih sudionika – onoga koji potiče i onoga kome je poticaj usmjeren. Poticaj može biti upućen na vršenje radnje ili na njen prekid, odnosno zabranu njezina vršenja. Budući da imperativni iskazi ne vrše funkciju opisivanja ili iznošenja činjenica, njihova je funkcija performativna. (Karlić i Klarić 2015: 327–328).

Imperativnost se prototipno izražava glagolima u imperativnoj formi (oblicima u drugome licu jednine te u prvome i drugome licu množine, a za treće lice se koristi analitička forma imperativa *neka* + glagol u trećemu licu prezenta) (Pranjko i Badurina 2012: 612). Osim glagolima u imperativu ova se kategorija izražava i sekundarnim sredstvima kao što su indikativne ili kondicionalne izjavne i upitne rečenice koje mogu uključivati modalni ili performativni glagol (usp. Karlić i Klarić 2015: 332–333). Imperativnost obuhvaća više semantičko-pragmatičkih tipova: zapovijed (čiji su podtipovi zahtjev, komanda, naredba i zabrana), dozvola, prijedlog, molba, savjet, upozorenje, prijetnja i preporuka (Piper et al. 2005: 662–670). Izbor sredstva izražavanja imperativnosti u sklopu govornoga čina uvjetovan je govornikovom komunikacijskom namjerom (ilokucijska svrha i snaga iskaza) te okolnostima njegova izvršavanja (strategije uljudnosti). Pragmatički aspekti imperativnosti višestruki su, a ogledavaju se u govornikovo izravnoj usmjerenosti na sugovornika, performativnosti te uskoj povezanosti sa subjektivnom modalnošću (Pranjko i Badurina 2012: 619). Utvrđivanju pragmatičkih funkcija, obilježja i upotrebe glagola u imperativu kao primarnoga gramatičkoga sredstva izražavanja semantičko-pragmatičke kategorije imperativnosti u hrvatskome i srpskome jeziku posvećena je korpusnopragmatička analiza prikazana u Cjelini 7 ove knjige.

*

Neposredna povezanost i uvjetovanost pitanja i odgovora u razgovoru prototipni je primjer parne organizacije sekvenci u konverzacijskome činu. Promatrano iz pragmatičke perspektive, interogativnost je izravno povezana s govornim činom:

Pitanjima se [...] uspostavlja neposredan kontakt među sudionicima komunikacijskoga događaja, između govornika i sugovornika, između prvoga i drugoga lica. Ipak, pitanja se izdvajaju po svojoj specifičnoj ulozi u razgovornoj situaciji: njima ne samo da se govornik obraća sugovorniku te da ga poziva da zamijene uloge (kada drugo lice postaje prvo lice, a prvo lice postaje drugo), ne samo da govornik očekuje ili zahtijeva neku reakciju sugovornika nego se od sugovornika iziskuje i kakva obavijest). (Badurina i Palašić 2018: 383–384)

Prema Piperu et al. (2005: 671) semantičko-pragmatski sadržaj upitnosti čine tri komponente: (1) govornikovo neposjedovanje potrebne informacije, (2) govornikova želja da tu informaciju dobije od strane sugovornika (optativna modalnost) i (3) poticanje sugovornika da mu priopći traženu informaciju (direktivna modalnost). Pritom, u nekim upitnim rečenicama može izostajati neka od navedenih komponenata. Naime, gramatička struktura rečenice i njezina komunikacijska uloga u kontekstu govornoga čina ne podudaraju se nužno, pa tako govornik upitnom rečenicom može izvršiti direktni govorni čin pitanja (Primjer 47a), ali i neki drugi, indirektni govorni čin (npr. naredbu, molbu, upozorenje i dr.) (Primjer 47b) (Badurina i Palašić 2018: 392). S druge strane, govorni čin pitanja može se izvršiti rečenicom koja na strukturnome planu nije upitna, a u takvim slučajevima njezina upitnost proizlazi iz konteksta jezične upotrebe (Primjer 47c) (Piper et al. 2005: 676).

Primjer 47

- (a) Koliko je sati?
- (b) Možeš li mi dodati sat?
- (c) Ne znam koliko je sati.

U sklopu konverzijskoga čina pitanja se mogu upotrijebiti u funkciji strategije uljudnosti. Primjerice, kurtoaznim pitanjima fatičke naravi (npr. *Kako si?*, *Što ima?*) govornik otvara razgovor na neizravan način te istovremeno izražava bliskost i empatičnost sa sugovornikom. S ciljem izbjegavanja pretjerane izravnosti govornici se ponekad služe uvodnim pitanjima (npr. *Mogu li te nešto pitati?*) ne bi li „pripremili teren” za postavljanje ciljnoga pitanja i/ili naglasili njegovu važnost. Neke vrste pitanja nisu nužno usmjerene na sugovornika i njegov odgovor. Primjerice, retorička pitanja ne uključuju nijednu od triju komponenti interogativnosti te je njihovo značenje u pravilu izjavno (ibid. 677). To su prikrivene tvrdnje kojima govornik iskazuje svoje stavove, uvjerenja i emocije (Bagić 2010), a koriste se u funkciji uvjeravanja, procjenjivanja sugovornikova mišljenja, govora ili djelovanja i dr. (Jovičić 2012: 164). Ni eho-pitanja nisu usmjerena na sugovornika, već je njihova osnovna svrha „potvrđivanje prethodnog iskaza, bilo zbog njegove neočekivanosti, bilo zbog nesigurnosti u tačan prijem poruke, ili iz nekog drugog razloga” (Piper et al. 2005: 678) (npr. A: *Noćas me probudio potres.* / B: *Probudio te potres?*).

5.1.6. Nepromjenjive riječi u svjetlu konverzijske analize

U prethodnim poglavljima bilo je govora o pragmatičkim, prvenstveno modalnim funkcijama nepromjenjivih riječi poput čestica i uzvika. Razvojem konverzijske analize utvrđuju se njihove komunikacijsko-organizacijske funkcije u kontekstu čina konverzacije, koje nisu bile obuhvaćene tradicionalnim gramatičkim opisima – npr.

funkcije markera govornikova oklijevanja (Primjer 48a), najavljivanja nepreferirane reakcije (Primjer 48b) ili prekidanja aktualne te uvođenja nove teme razgovora (Primjer 48c).

Primjer 48

- (a) **Hm...** nisam sigurna jesam li slobodna sutra.
- (b) **Pa...** bojim se da sutra nisam slobodna.
- (c) **Nego**, što ima novoga kod tebe?

Najfrekventniji signalizatori oklijevanja u spontanome govoru, koje u govornoj produkciji govornik koristi nesvjesno, jesu poštapalice. Iako u govornoj produkciji različite vrste jezičnih jedinica i neverbalnih radnji mogu vršiti funkciju poštapalica, u nekim se hrvatskim gramatikama poštapalice izdvajaju kao podvrsta čestica (v. npr. Barić et al. 2005), a definiraju se kao „riječi koje neki govornici govore bez ikakve veze s njihovim smislom, obično kad u govoru žele dobiti vremena da nađu potrebne riječi za ono što žele reći” (ibid. 282).

S obzirom na to mjesto poštapalica u gramatikama, mogući razlog bliskosti poštapalica i partikula prepoznamo u tomu što se partikulama obično smatraju kratke, nepromjenjive riječi, odnosno time se označuje gramatička kategorija koja obuhvaća sve što nije podložno jednostavnoj sintaktičkoj i semantičkoj generalizaciji, obično percipirano i kao kategorija tzv. otpadaka. (Kurtić i Aljukić 2013: 510).

Ipak, kako ističu Kurtić i Aljukić, tumačenje poštapalica kao vrste čestica nije najbolje rješenje, „jer se u funkciji poštapalica nalaze i riječi koje pripadaju drugim gramatičkim kategorijama, prijedložno-padežni izrazi, zatim sintagme, pa i rečenice” (ibid.). Dok se u tradicionalnijim lingvističkim opisima poštapalice tumače kao višak, odnosno obilježje govora loših govornika, pragmatika im pristupa kao inherentnomu svojstvu govornoga diskursa (ibid. 511). Prema Badurini i Matešić (2013: 16–17) glavna obilježja poštapalica jesu desemantiziranost, sintaktička nezavisnost, spontana upotreba, neintencionalna modalnost i/ili ekspresivnost, repetitivna upotreba te neestetičnost (suvišnost). Glavne funkcije poštapalica u govornoj su produkciji višestruke. Govornici ih prije svega koriste radi dobivanja na vremenu, odnosno radi izbjegavanja pauza, a njihova učestala upotreba može biti znak govornikove nervoze, nesigurnosti i slabe koncentracije (usp. Oomen i Postma 2001). Iako poštapalice u netečnoj govornoj produkciji primarno služe kao „vezivno tkivo”, one vrše i brojne druge funkcije (npr. Pintarić [2002] izdvaja čak 14 funkcija poštapalica).

5.1.7. Implicitna značenja i gramatičke pojavnosti

U prvoj cjelini knjige (Poglavlje 1.3.2) prikazali smo koje sve vrste značenja mogu biti implicirane u iskaz (presupozicija, implikatura, semantička implikacija). Presupozicija je implicitno značenje kodirano u jezičnu strukturu iskaza, točnije u izraz koji vrši funkciju njezina okidača. Okidači presupozicije mogu biti leksička i gramatička sredstva. Od gramatičkih okidača možemo primjerice izdvojiti kondicional kao glagolski način koji podrazumijeva kontrafaktualnost propozicijskoga sadržaja iskaza (Primjer 49a) te rečenične konstrukcije kojima se presuponira istinitost propozicijskoga sadržaja iskaza (npr. neke upitne i zavisnosložene izjavne rečenice) (Primjer 49b). Nadalje, određeni status imenskoga izraza podrazumijeva postojanje njegova referenta (Primjer 49c); posvojnim izrazima presuponira se da tko ili što pripada komu ili čemu (Primjer 49d); dok se nekim pridjevima ili priložima u komparativu presuponira da objekti usporedbe dijele neko zajedničko obilježje, koje se u iskazu omjerava (Primjer 49e).

Primjer 49

- (a) Da imam puno novaca, kupila bih si jacuzzi. [→ nemam mnogo novaca]
- (b) Kada se rodio Ivo Andrić? [→ Ivo Andrić se rodio]
- (c) Ova knjiga je odlična. [→ ova knjiga postoji]
- (d) Dinin brat studira informacijske znanosti. [→ Dino ima brata]
- (e) Đuro je bolji student od Pere. [→ Pero je student]

Za razliku od presupozicije, implikatura se ne kodira u strukturnome planu iskaza. Ipak, implikatura može utjecati na gramatičku strukturu rečenice/iskaza (usp. Levinson 1983: 98–99). Tako u Primjeru 50 standardna implikatura (koja se zasniva na govornikovu poštovanju Griceove maksime načina: *pridrži se reda*) predodređuje red riječi u rečenici, dakako, u skladu s govornikovom komunikacijskom namjerom.

Primjer 50

Spakirala sam torbu i _[zatim] otišla. ↔ *Otišla sam i _[zatim] spakirala torbu.

5.1.8. Gramatičke pojavnosti u službi strategija uljudnosti

U govornoj i pisanoj produkciji uljudnost je moguće iskazati verbalnim i neverbalnim sredstvima te njihovom kombinacijom (Matešić i Marot Kiš 2015: 103). U prethodnim smo poglavljima u više navrata ukazali na povezanost gramatičkih pojavnosti i fenomena uljudnosti. Naime, izborom pojedinih gramatičkih i leksičko-gramatičkih

sredstva govornik može primijeniti neku od strategija uljudnosti. Uzmimo kao primjer direktivni govorni čin zahtijevanja. Iznošenjem eksplicitnoga direktivnoga iskaza govornik (prema klasifikaciji Brown i Levisona 1978) primjenjuje strategiju nemodificirane direktnosti (strategija *bald on-record*), dok iznošenjem implicitnoga direktivnoga iskaza (npr. u formi pitanja) primjenjuje strategiju indirektnosti (strategija *off-record*). Ako govornik pritom persira sugovorniku (upotrebom zamjenice *Vi* i/ili odgovarajućega glagolskoga oblika u drugome licu množine), primjenjuje strategiju negativne uljudnosti. U slučaju obraćanja na *ti* primjenjuje, pak, strategiju pozitivne uljudnosti. Ovo su tek neki od primjera gramatičkih i leksičko-gramatičkih sredstava koja mogu biti u funkciji strategija uljudnosti. U studiji *Pragmatika gramatičkih oblika: morfološka i sintaktička sredstva kao načini za iskazivanje uljudnosti* Matešić i Marot Kiš (2015) analiziraju gramatička sredstva koja se primjenjuju u službi strategija uljudnosti poput izbjegavanja zapovjednoga tona, izbjegavanja izravnoga obraćanja sugovorniku, najave veličine/važnosti govornikova zahtjeva ili molbe, oklijevanja te gomilanja izraza iz poštovanja. U tome kontekstu autorice izdvajaju sljedeća morfološka i sintaktička sredstva u službi iskazivanja uljudnosti (ibid. 103): (1) izbor glagolskih oblika (npr. u svrhu deimperativizacije iskaza); (2) izbor morfoloških i tvorbenih sredstava (npr. upotreba ličnih zamjenica i povratno-posvojne zamjenice; uporaba deminutiva); (3) izbor među sintaktičkim preoblikama (npr. upotreba interogativnih rečenica, deverbalizacija) te (4) izbor sintaktičkih konstrukcija u službi iskazivanja uljudnosti.

5.2. Korpusnopragmatički pristup gramatičko-pragmatičkim kategorijama

U prethodnoj cjelini knjige (Cjelina 4) prikazali smo glavna obilježja i metodologiju korpusnopragmatičkih istraživanja. Ovo poglavlje, kao i naredne tri cjeline knjige, posvećeno je preispitivanju mogućnosti koje pruža primjena korpusne metode pri proučavanju pragmatičkih obilježja i funkcija gramatičkih pojavnosti u hrvatskome i srpskome jeziku.

Većina postojećih pragmatičkih studija hrvatskoga i srpskoga jezika ne zasniva se na analizi ovjerene jezične građe. Kada to i jest slučaj, najčešće je riječ o analizama kvalitativnoga tipa provedenim nad jezičnom građom manjega opsega ili nad pojedinim, nasumično izabranim primjerima. Korpusnopragmatička analiza ovjerene (neelicirane ili elicirane) jezične građe omogućava stjecanje novih uvida o pragmatičkim obilježjima i funkcijama gramatičko-pragmatičkih pojavnosti, kao i o frekventnosti njihove upotrebe.

Kao što smo već utvrdili, za sada nemamo na raspolaganju javno dostupne korpusne hrvatskoga i srpskoga govorenoga jezika s gramatičkom i/ili pragmatičkom

anotacijom, koji bi bili optimalan resurs za provođenje korpusnopragmatskih analiza gramatičko-pragmatskih pojava. Međutim, dostupno je više korpusa većega obima hrvatskoga i srpskoga pisanoga jezika koji imaju morfološku ili morfosintaktičku, ali ne i pragmatičku anotaciju (npr. hrWaC, HNK, Riznica / srWaC, SrpKor).¹⁰⁶

U slučaju upotrebe korpusa koji nemaju pragmatičku anotaciju kao jedina moguća metoda korpusnopragmatske analize gramatičko-pragmatskih pojava nameće se korpusnopragmatička Metoda 1 (*forma* → *funkcija*) (usp. Poglavlje 4.2.3). Primjena ove metode podrazumijeva dvofaznu analizu. U prvoj fazi pretražuje se određena jezična jedinica (npr. neki gramatički oblik, leksem ili sintagma), dok se u drugoj fazi na primjerima utvrđuju njezina pragmatička obilježja i funkcije. Druga faza, dakle, uključuje horizontalnu, kvalitativnu analizu te ručnu anotaciju reprezentativnoga uzorka primjera dobivenih pretraživanjem korpusa. Nakon provedene kvalitativne analize slijedi kvantitativna, statistička obrada podataka. Najveća prednost primjene ove metode u tome je što istraživačima omogućava uvid u pragmatička obilježja određene jezične jedinice u korpusima koji obuhvaćaju računalno obradivu jezičnu građu velikoga obima. Ako se u drugoj fazi analize istražuju višestruka pragmatička obilježja, moguće je utvrđivanje njihovih međusobnih odnosa, kao i njihova odnosa s gramatičkim obilježjima analizirane jezične jedinice. Ova metoda, međutim, ima i svoja ograničenja. Ona, naime, omogućava uvid u pragmatička obilježja i funkcije pojedinih jezičnih jedinica, ali ne i u raznolikost jezičnih sredstava koja mogu biti nositelji pojedinoga pragmatičkoga obilježja, odnosno funkcije. U prethodnome smo poglavlju na brojnim primjerima pokazali da je u većini slučajeva odnos između pragmatičkih funkcija i jezičnih sredstava njihova izražavanja nerazmjeran – naime, jedna pragmatička funkcija uglavnom se može izvršavati različitim jezičnim sredstvima, dok se jednom jezičnom jedinicom mogu izvršavati višestruke pragmatičke funkcije. Istraživanje ovoga odnosa moguće je primjenom korpusnopragmatske Metode 2 (*funkcija* → *forma*), koja zahtijeva korpus s pragmatičkom anotacijom. Ova metoda podrazumijeva pretraživanje korpusa prema pragmatičkim funkcijama ili obilježjima jezičnih jedinica.

U slučajevima kada predmet istraživanja zahtijeva primjenu korpusa s pragmatičkom anotacijom, a takav korpus nije dostupan, izrađuju se specijalizirani korpusi manjega opsega s pragmatičkom anotacijom prilagođenom potrebama konkretnoga istraživanja. Takvi korpusi mogu okupljati neelicirano ili elicirano građu govorenoga ili pisanoga jezika, a njihov opseg također varira ovisno o potrebama istraživanja.

U narednim trima cjelinama ove knjige slijede prikazi triju korpusnopragmatskih analiza gramatičko-pragmatskih pojava. Prve dvije analize provedene su pomoću

¹⁰⁶ Njihov pobliži prikaz v. u Poglavlju 4.2.2.5.

mrežnih korpusa hrWaC i srWaC, dok smo za potrebe treće analize izradili specijalizirani korpus govornih činova manjega obima.

Prva korpusnopragsmatička analiza (Cjelina 6) posvećena je utvrđivanju pragmatičkih obilježja i funkcija određenih i neodređenih pridjeva u hrvatskome i srpskome jeziku te njihova odnosa s kategorijom (ne)određenosti. Druga korpusnopragsmatička analiza (Cjelina 7) posvećena je utvrđivanju pragmatičkih obilježja i funkcija glagola u imperativu u hrvatskome i srpskome jeziku. Polazne hipoteze ovih analiza proizlaze iz naših prethodno provedenih istraživanja (Karlić 2017; Karlić i Klarić 2015). Analize smo proveli s trima glavnim ciljevima: (1) preispitivanje i demonstriranje mogućnosti koje pruža korpusnopragsmatička metoda pri proučavanju pragmatičkih obilježja gramatičkih pojavnosti pomoću mrežnih korpusa bez pragmatičke anotacije; (2) preispitivanje zaključaka i hipoteza proizašlih iz naših prethodnih istraživanja; (3) stjecanje novih uvida koji nisu bili dostupni primjenom drugih istraživačkih metoda (uključujući kvantitativnu kontrastivnu analizu među jezičnom građom s hrvatskoga i srpskoga govornoga područja). Kao predmet istraživanja izabrali smo sredstva i načine izražavanja (ne)određenosti te imperativnosti/direktivnosti jer je riječ o gramatičko-pragmatičkim kategorijama koje su u većoj ili manjoj mjeri povezane s većinom jezgrenih područja pragmatike.

Analize su provedene pomoću mrežnih korpusa hrWaC i srWaC iz sljedećih razloga: (1) jer je riječ o najobimnijim javno dostupnim mrežnim korpusima hrvatskoga i srpskoga jezika; (2) jer okupljaju raznoliku jezičnu građu; (3) jer njihova primjena omogućava kontrastivnu analizu jezične građe na hrvatskome i srpskome jeziku.

Dvije korpusnopragsmatičke analize uključuju sljedeće zajedničke korake:

- (1) Pretraživanje korpusa hrWaC i srWaC prema zadanim formalnim kriterijima (određeni/neodređeni pridjevi muškoga roda u jednini / glagoli u imperativu drugoga lica jednine i množine)
- (2) Generiranje reprezentativnih nasumičnih uzoraka KWIC-primjera određenih i neodređenih pridjeva muškoga roda u jednini / glagola u imperativu drugoga lica jednine i množine
- (3) Kvalitativna analiza i ručna anotacija uzoraka oznakama koje se odnose na pragmatička i po potrebi gramatička obilježja KWIC-primjera prema unaprijed zadanim uputama
- (4) Kvantitativna obrada podataka
- (5) Interpretacija rezultata

Detaljniji prikaz navedenih koraka dostupan je u Cjelinama 6 i 7.

Treća korpusnopragsmatička analiza (Cjelina 8) posvećena je utvrđivanju načina i sredstava izražavanja direktivnosti u hrvatskome jeziku. Budući da se direktivnost u

hrvatskome jeziku izražava na različite načine, ovo istraživanje zahtijeva primjenu korpusa s odgovarajućom pragmatičkom anotacijom. S obzirom na to da nismo imali na raspolaganju takav tip korpusa, za potrebe istraživanja izradili smo specijalizirani korpus elicitiranih direktivnih govornih činova manjega opsega (800 govornih činova). Jezičnu građu prikupili smo putem upitnika sa zadacima igranja uloga, koji smo proveli među 100 izvornih govornika hrvatskoga jezika. Upitnik je uključivao osam zadataka, a u svakome se zadatku od sudionika istraživanja tražilo da zamisle da se nalaze u određenoj situaciji u kojoj trebaju iznijeti zahtjev svojem zamišljenomu sugovorniku. Četiri zadatka uključivala su situacije u kojima su govornici u familijarnome odnosu sa sugovornikom, te je isto toliko zadataka uključivalo situacije u kojima su govornici u nefamilijarnome odnosu sa sugovornikom. Prikupljenu jezičnu građu podvrgnuli smo pragmatičkoj anotaciji (tip/modus rečenice, implicitna i eksplicitna sredstva izražavanja direktivnosti, implicitnost/eksplicitnost propozicijskoga sadržaja iskaza, ilokucijska snaga govornoga čina, zastupljenost modifikatora ilokucijske snage iskaza, primjena strategija uljudnosti). Nakon izrade korpusa uslijedila je korpusnopragmatička analiza, koju smo proveli s tri glavna cilja: (1) preispitivanje i demonstriranje mogućnosti koje pruža korpusnopragmatička metoda pri proučavanju pragmatičkih pojavnosti pomoću specijaliziranoga korpusa s pragmatičkom anotacijom izrađenoga za potrebe konkretnoga istraživanja; (2) preispitivanje zaključaka i hipoteza proizašlih iz naših prethodnih istraživanja; (3) stjecanje novih uvida koji nisu bili dostupni primjenom drugih istraživačkih metoda.

Istraživanje uključuje sljedeće korake:

- (1) Elicitacija direktivnih govornih činova putem upitnika sa zadacima igranja uloga
- (2) Kvalitativna analiza elicitirane jezične građe
- (3) Izrada specijaliziranoga mrežnoga korpusa direktivnih govornih činova s pragmatičkom anotacijom
- (4) Kvantitativna obrada podataka
- (5) Interpretacija rezultata

Detaljniji prikaz istraživanja dostupan je u Cjelini 8, dok je prikazu izrade specijaliziranoga mrežnoga korpusa govornih činova posebno posvećena Cjelina 9.

5.3. Zaključak

U prvome poglavlju ove cjeline prikazali smo neke od najistaknutijih pragmatičko-gramatičkih kategorija hrvatskoga i srpskoga književnoga jezika, koje su izravno povezane s kontekstom jezične upotrebe. U drugome je poglavlju uslijedila rasprava o mogućnostima koje pruža korpusnopragmatički pristup proučavanju gramatičko-

pragmatičkih pojava pomoću: (1) dostupnih mrežnih korpusa hrvatskoga i srpskoga jezika bez pragmatičke anotacije; (2) specijaliziranih korpusa s pragmatičkom anotacijom koji se izrađuju „po mjeri” pojedinih istraživanja. U nastavku knjige slijede prikazi triju korpusnopragmatičkih analiza (Cjeline 6–8) te prikaz izrade specijaliziranoga korpusa govornih činova (Cjelina 9).